

АСОЦИЈАЛНОТО ОДНЕСУВАЊЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ВО СОВРЕМЕНОТО УЧИЛИШТЕ

Ирена Митева Ангелова,¹ Емилија Петрова Ѓорѓева²

¹ Студент, специјалистички студии, Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип
irena_angelova87@yahoo.com

² Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип
emilija.petrova@ugd.edu.mk

Апстракт: Во современото образование не може доволно да се нагласи важноста на асоцијалното однесување на учениците. Тоа не се само вештини кои се развиваат во училиштето, туку и важни аспекти на нивниот севкупен развој и успешно вклучување во заедницата. Асоцијалното однесување на учениците ги вклучува нивните способности за разбирање и почитување на мислењата на другите, развивање соработка, управување со конфликти и градење позитивни односи со своите врстници и наставници. Во трудот, ќе истражиме зошто асоцијалното однесување е критично за успехот на учениците и како можеме да го подобриме во училишната средина. Нашиот фокус ќе биде на ризичните фактори кои потекнуваат од семејството и од училиштето.

Клучни зборови: асоцијално однесување, ученици, соовремено училиште.

ANTISOCIAL BEHAVIOR OF STUDENTS IN THE MODERN SCHOOL

Irena Miteva Angelova,¹ Emilija Petrova Gjorgjeva²

Student, specialist studies¹ Faculty of Educational Sciences, Goce Delcev University Stip
irena_angelova87@yahoo.com

Full Professor, Faculty of Educational Sciences, Goce Delcev University Stip
emilija.petrova@ugd.edu.mk

Abstract: In modern education, the importance of student antisocial behavior cannot be emphasized enough. These are not only skills that are developed in school, but also important aspects of their overall development and successful inclusion in the community. Students' antisocial behavior includes their abilities to understand and respect the opinions of others, develop cooperation, manage conflict, and build positive relationships with their peers and teachers. In the paper, we will explore why antisocial behavior is critical to student success and how we can improve it in the school environment. Our focus will be on risk factors originating from the family and the school.

Keywords: antisocial behavior, students, modern school.

Вовед

Училиштето има своја долга еволуција. Секогаш било одраз на одредени општествено економски односи. Тие односи имале влијание на карактерот, на смислата, како и на целта и задачите во воспитанието и образованието. Како се менувало општеството, така се менувало и училиштето. Функциите на училиштето се менувале во зависност од потребата на општеството. Со тек на времето станало и институционална установа. Денес е мошне значајно и потребно училиштето што покомплетно да ја остварува својата функција, да биде институција за поцелосно формирање и изградување на учениковата личност. Затоа се сложуваме и поаѓаме од дефиницијата во педагошката енциклопедија според која: „Училиштето претставува институција чија што основна функција е да ја остварува целта и задачите на воспитанието“. Во согласност со оваа дефиниција училиштето поседува експлицитен план и програма за работа, професионалци (наставници), стручњаци специјално школувани за таа работа. Поаѓајќи од оваа констатација обично се вели дека воспитанието во училиштето е организирано, систематско, намерно и планирано и секогаш се поаѓа од фактот дека училиштето е една од најстарите воспитно образовни институции која во текот на своето постоење постојано се менувала и развивала во согласност со општествените барања и потреби.

Училиштето најчесто се определува како сложен, комплексен, динамичен, отворен, целесообразен систем. Сложен систем е бидејќи вклучува работа со живи луѓе, отворен е бидејќи е перманентно подложен

на внатрешни и надворешни влијанија; целесообразен затоа што е сообразен така што во секој момент и на секое место, секој негов член е насочен кон заедничка крајна цел т.е. едукација на кадри; комплексен бидејќи содржи низа елементи и фактори кои се во аналогна врска, динамичен затоа што постојано се менува.

Ако внимателно го анализираме сегашното училиште, тогаш ќе воочиме дека сериозно го нагизуваат проблемите на неговата внатрешна организација, а во прашање се и квалитетот и квантитетот на взаемно-функционалните односи со заедницата задржувајќи ја класичната организација на работа училиштето тешко ги прифаќа содржајните и организациони промени кои се наметнати од научно-техничкиот и општествениот развој. Тоа го ограничува да стане динамично и флексибилно и да одговори на динамичноста на општеството. Му се приговара дека образованието во него е екстензивно, школувањето трае предолго, осипувањето на учениците е големо, наставните планови и програми се предимензионирани, недоволно селективни, методите и техниките во наставата се застарени, односот ученик наставник не задоволува итн. Проблемот е во тоа што немаме целосно изградена теорија (визија) за современо училиште.

Бројни експерти (едукатори, психолози, социолози и сл.) кои се вклучени во однесувањето на децата и младите се соочуваат со многу тешкотии и проблеми кога сакаат да дефинираат и класифицираат многу специфичен и сложен термин, како кои се ризични социјални однесувања. Во литературата се користат и изрази како што се: нарушувања во однесувањето, социјално неприфатливо однесување, асоцијално однесување, девијантно однесување, абнормално однесување, деликвентно однесување, деца со хендикеп во однесувањето, едукативно занемарување, деликвентно однесување итн. Сето ова постојење на различности во обележувањето на еден феномен е секако одраз на неможноста да се најде еден термин што би ги задоволил сите аспекти на овој комплексен феномен.

Терминот „изложени на ризик“ во последните години стана основен термин со кој ги опишува децата и младите луѓе кои се на пат кон многу проблеми кои се закана на нивниот позитивен развој и успешно социјално приспособување.

Најчесто споменувани и потврдени во истражувањата, фактори на ризик на развојот на нарушувања во однесувањето и други ризични однесувања на деца и млади се: биолошки фактори на ризик, индивидуални и врснички фактори на ризик, фактори на ризик поврзани со училиштата, факторите на ризик во семејството и Фактори на ризик во задницата.

Фактори кои влијаат за појава на асоцијално однесување кај децата

Однесувањето на една индивидуа зависи од динамичните социјални промени, дејствување на генетските предиспозиции, физиолошките влијанија и честите дејствувања на внатрешните сили на социјалното опкружување. Во процесот на развивање на едно дете до адолесцент поминува низ повеќе периоди, каде што мора да се приспособи на интеракција со родителите, браќата, сестрите, група врсници и со многу други кои претставуваат различни системи, секој со свои правила, улоги и активности.

Поединецот односно индивидуата е изложена на голем број ризици низ текот на животот. Како ризични фактори се дефинираат било кои влијанија кои ја засилуваат веројатноста за прво појавување на нарушувањето и напредувањето кон сериозни состојби во процесот на социјализацијата, поддржувајќи проблематично однесување.

Ризичните фактори обично се истражуваат како претпоставка на идните проблеми. Тоа се сите влијанија кои ја зголемуваат веројатноста за тешкотии во социјализацијата на детето, а варираат од биолошки, семејни до фактори кои потекнуваат од пошироката околина, вклучувајќи го и училиштето. Williams, Ayers i Artur (Williams, Ayers, Artur 1997, 140) ризичните фактори ги поделиле во пет категории: индивидуални, биолошки фактори поврзани со семејството, околината и училиштето.

Генетски фактори: перинатална траума, невротоксичност во бременоста (на мајката), алкохол или дрога (кај мајката).

Индивидуални фактори: мисли за асоцијално однесување поврзаност со врсници кои пројавуваат асоцијално однесување, влијание на врсниците.

Фактори поврзани со училиштето: сиромашен академски успех, школски неуспех, проблеми со дисциплината, недостаток во поврзаноста со училиштето.

Фактори поврзани со семејството: проблеми во семејството, конфликти во семејството, семејна историја на ризично однесување, неадекватен родителски модел на однесување.

Фактори поврзани со заедницата: хронично насилство во заедницата, сиромашно општество.

Ризични фактори кои потекнуваат од семејството

Ризичните фактори кои потекнуваат од родителите и семејството можат да се поделат во три групи: вообичаени активности на родителите, зачестеност на семејно насилство и степен на занемарување во семејството.

Во нивното детално истражување, Лобер и Хеј (1997) откриле дека неколку фактори на семејството, вклучително и лошата родителска контрола, суровото и неконзистентно родителство, дисциплина, несогласување на родителите, отфрлање од страна на родителите и незаинтересираност за воспитувањето и образованието на детето претставуваат ризик од агресија кај децата.

Кога зборуваме за родителски практики поврзани со појава на врсничко насилство и агресивноста кај децата најчесто се категоризираат како фактори на ризик во три групи: комуникација родител-дете, однос родител-дете и родителски надзор. Затоа, факторите на ризик за појава на насилство кај децата е лошото родителство при односот со детето, лоша комуникација помеѓу родител и дете, непоставување, ограничување и непостоење на контрола како, каде и со кого детето го поминува времето.

Односот родител-дете има големо влијание врз развојот на однесувањето кај децата. Асоцијалното однесување на детето цврсто и систематски се зголемува како што врската помеѓу родителот и детето се намалува и пропаѓа. Децата стануваат вознемирени и непријателски настроени, нивната агресија и лутина можат да ја насочат кон надвор или кон себе, исплашени се, несреќни и немаат спонтаност во однесувањето.

Недостатокот на родителска контрола, високиот степен на попустливост и ненаметнување на ограничувањата овозможуваат изложеност на децата и младите на ризично однесување. Недостатокот на родителска контрола, дозволувањето на влијание на врсниците со ризично однесување, се поттикнуваат на насилство и го загрозуваат здравјето на детето (на пр. дрога, алкохол, цигари и сл.) и му испраќаат порака на детето дека родителот не се грижи за него. Ладните и попустливи родители се слабо чувствителни на потребите и правата на детето, им недостасува разбирање и топлина, тие поставуваат малку барања и очекувања за што води кон крајно критична состојба.

Децата што гледаат насилство помеѓу родителите и насилството на родителите врз другите деца учат дека насилството е најдобар или барем најлесен начин за решавање на конфликтот. Насилството врз детето ја уништува довербата и почитта што треба да ја има едно дете во однос на родителот. Кога детето ќе изгуби чувство на блискост и приврзаност кон родителите, постои поголема веројатност дека ќе развие асоцијално однесување, па дури и агресивно.

Ризичните фактори кои потекнуваат од семејството, покрај тоа што директно влијаат на поголема појава на асоцијално однесување кај децата, тие исто така можат да дејствуваат индиректно, бидејќи тие имаат негативно влијание врз селекцијата на пријатели и врсници со кои детето го поминува времето. Деца од такви семејства, каде што постои недостаток на надзор и грижа, почесто избираат девијантни врснички групи за дружење и други ризични однесувања (на пр. злоупотреба на алкохол, лекови, рана сексуална активност итн.), (Velki, T.2010:145-149).

Функционално и дисфункционално семејство

Концептот на „нормалност“ е поврзан со бројните практични тешкотии и затоа се користат термини функционално и дисфункционално семејство. Семејството треба да ги задоволи потребите во четирите основни подрачја: лично функционирање, кое подразбира присуство на чувство на задоволство кај секој член, брачно функционирање, кое се однесува на постигнување емоционално и сексуално задоволство на партнерот, родителско функционирање кое подразбира љубов, заштита, поддршка, разбирање, воспитување, социјализација на децата.

Социоекономското функционирање се однесува на постигање на економска стабилност, утврдување на семејните вредности, приспособување на општествените и културните вредности.

Во дисфункционалните семејства постои изместеност на претходно набројаните карактеристики. Ваквите семејства не се во состојба да ги решаваат проблемите без поголеми последици. Изостануваат меѓусебната поддршка и разбирање, не постојат граници во семејството, тие се премногу оддалечени еден од друг, постои конфузна комуникација која е незасна и спротивставена. Семејството не е во состојба да ги следи промените, постојат строги правила и се негува конформизмот. Во ваквите семејства најчесто трпи една личност која се прогласува за црна овца или жртвено јагне, ова дете е најчесто непослушното или дете со асоцијално однесување. Целото внимание се насочува кон тоа дете, при што се маскираат и сериозните проблеми кои постојат.

Марич (според Илич, Стојич, 2008:40) наведува неколку карактеристики на дисфункционалните семејства, а тоа се: често присуство на физичка и вербална агресија; ладни, вештачки, неповолни емоционални односи; заемните односи во семејството се блокирани; авторитетот е сконцентриран во една личност со што се гуши самоиницијативата и се оневозможува оптимално функционирање на семејството; поголемиот дел од членовите се незадоволни; конфликтот во семејството не се решава соодветно; конфликтите се претежно деструктивни (имаат за цел да ги потценуваат и загрозуваат другите членови).

Дисфункционалното семејство може да се подели и на: Изолирано (постојат само површни врски со надворешната средина); Внатрешно неинтегрирано (животот на членовите е прекинуван од честите

конфликти); Емоционално незрело (заемните односи се незрели и неадекватни); Морално незрело (асоцијално, егоистично, без морални вредности).

Системски пристап на семејството кон асоцијалното однесување

Системскиот пристап се карактеризира со тоа што причината за асоцијалното однесување не се бара во поединецот, туку се бара во дисфункционалните обрасци на семејството во кои учествуваат сите негови членови. Освен членовите за појавата на симптомите влијаат и социјалните фактори преку невработеноста, економската криза и др.

Дисфункционалните семејства во момент кога има зголемување на стресот, при делување на различни внатрешни и надворешни фактори реагираат со ниска адаптација, формирање на патолошка релација помеѓу членовите, потполно отворени граници или премногу ригидни граници помеѓу субсистемите. Основните патолошки облици на семејството се: патологија на врските, границите и моќта.

Патологијата на врските може да се претстави на следниов начин: постоење триаголник со децата (секој родител се обидува да го придобие детето на своја страна барајќи одговорност); стабилна коалиција (врска родител-дете) која е насочена против другиот родител, заобиколена поддршка (детето се поставува помеѓу родителите); заобиколен напад (кога родителите се дистанцирани, а детето со своето лошо однесување сака да ги зближи).

Патологија на границите подразбира дека границите или се премногу строги или дифузни.

Патологијата на моќта се однесува на инверзија на моќта и семејната улога (децата ја преземаат улогата на родителите при грижа за помладите браќа и сестри), (Радованович според Илич, 2012, 41).

Циркумплекс модел на брачните и семејните односи

Овој модел на брачни и семејни односи го втемелил Олсон. Ова е еден од најчесто теоретско и практично користени мултидимензионални прикази на семејните односи и е заснован на системскиот пристап на семејството. Овој модел се базира на двете основни димензии на семејна функционалност: кохезивност и флексибилност, а се остваруваат преку комуникацијата која претставува трета димензија (Баришич и др., 2013, 47-60).

Семејната кохезивност се дефинира како емотивна поврзаност која членовите на семејството ја чувствуваат едни спрема други, па според тоа разликуваме четири нивоа на поделба на семејствата: неповрзано семејство - многу низок степен на кохезивност; издвоено семејство - низок до умерен степен на кохезивност; поврзано семејство - умерен до висок степен на кохезивност; измешано семејство - многу висок степен на кохезивност. Параметрите кои се користат за овој модел за проценка на кохезивноста се: емоционална поврзаност, семејни граници, поддршка, време и пријатели, интересирање и разонода. Оптимално функционирање можат да овозможат урамнотежените типови на семејство (издвоено и поврзано семејство), додека екстремните (неповрзаните и измешаните семејства) се причина за поголема отуѓеност или недоволна самостојност на членовите на семејството.

Кај издвоените семејства постои одреден степен на отуѓеност помеѓу членовите на семејството, но не толку изразена како ка неповрзаните семејства. Тие повеќе време поминуваат раздвоени, но постои и време кое го поминуваат заедно, кога се решаваат проблеми и заеднички донесуваат одлуки. Ка поврзаните системи е нагласено чувството на блискост и посветеност.

Неповрзаните семејни системи се карактеризираат со изразена отуѓеност помеѓу членовите, каде што доминираат одвоеноста и самостојноста со јсемејства доминира чувство на екстремна блискост, членовите се зависни едни од други, фокусирани се на семејството, а приватниот простор им е сведен на минимум. Семејната дисфункционалност разгледувана низ димензијата на кохезивност се одликува со неорганизираност со ригидни граници и отуѓеност со нејасна диференција, дифузни граници и претерано заедништво.

Комуникацијата ја одредува способноста за изразување на сопствените мисли, внимателно и точно прифаќање на туѓите мисли и чувства, се проценува врз основа на засност на говорот, вештина за говор и слушање, внимателност кога другиот зборува и почитување на другите членови на семејството.

Неуспешната комуникација во семејството се карактеризира со нејасн содржини, критикување, изостанување на поддршка и сочувство, како и неадекватно решавање на проблеми. За лошо семејно функционирање се смета семејство со чести конфликти, занемарување на детето и физичка казна, поврзана со низок степен на социјализација на детето.

Училиштето како фактор

Училиштето или школувањето е неопходен посредник преку кој детето бара интеграција во општеството, со заминувањето на училиште детето влегува во нов свет во кој ќе се стекне со одредено количество знаење. Освен со академско знаење, детето се стекнува со друго знаење и вештини за успешна интеграција во училиштето, но и во животот. Училиштето е едно од првите и значајни места каде што се

создадени, се развиваат и се практикуваат меѓучовечките односи.

Ова е причината зошто во училиштето одредени однесувања донесени од семејството се модифицираат, поткрепуваат, се развиваат или се учат целосно нови однесувања. Училиштата можат да создадат кохерентно опкружување и клима што ќе бидат помоќни од секое индивидуално влијание - наставници, часови, семејство, пријатели.

Иако децата одат на училиште, училиштето не е секогаш „по нивна мерка“. Изгледа дека училиштето е основано врз принципите кои се далечни за човекот и неговите потреби, а децата и младите се различни по своите карактеристики и по искуството кое го стекнале во домот, принудени се да се вклопат во зададените рамки од училиштето. Тоа не им успева на сите и причините за негативниот развој се бараат во одделни фактори кои со поголема или помала веројатност влијаат врз појава на асоцијално однесување (Kranzelic-Tavra, V.2002:3).

Како фактори кои можат да влијаат на однесувањето на учениците може да се истакнат: училишната клима; компетенциите на наставниците; булинг (малтретирање).

Училишната клима

Различни ситуации кои можат да ја нарушат позитивната социјална клима на училиште и при тоа успешно да го завршат образовниот процес се сметаат за ризици од социо-психолошка природа. Безбедно училиште значи училиште без насилство, безбедност на учениците и вработените, заштитен училиштен имот и непречена настава. Потребно е создавање безбедно училиште, сеопфатен пристап кон рано идентификување на сите знаци на предупредување што ја нарушуваат социјалната клима и може да ја загрозат безбедноста на училиштата.

Треба да бидат ефективни стратегиите за идентификување и проценка на ризиците за безбедноста во училиштата, имајќи ги предвид голем број фактори, и треба да се има предвид поврзаноста на безбедноста и редот со социјалниот, емоционалниот и академскиот развој на децата.

Квалитетот на социјалната клима во училиште е вообичаен и се изразува преку следниве елементи: квалитетот на меѓучовечките односи на училиште, виктимизацијата на учениците и наставниците, перцепцијата за нивото на училишна безбедност од страна на наставниците, учениците и родителите, постоење на програма за превенција и намалување на малтретирањето на учениците.

Позитивна училишна клима се постигнува кога учениците се чувствуваат пријатно, кога се ценети и прифатени, безбедни во околината каде што се воспоставуваат вистински интеракции.

Накратко, ефективно училиште треба да обезбеди: здраво и безбедно опкружување за непречена настава, квалитетно и удобно опкружување за активностите во училиштата и капацитет да реагира брзо и да се приспособи на променливите нивоа на безбедност. Вработените во училиштата, учениците, родителите и членовите на локалната заедница мора да учествуваат во креацијата на безбедни училишни средини.

Училиштата што се безбедни, покрај тоа што се помалку ранливи на насилство и други безбедносни ризици, исто така се поуспешни училишта. Успешните училишта се карактеризираат со: јасно дефинирани цели на планот за подобрување на училиштето, следење и анализа на спроведувањето на планот за подобрување на училишната работа, високообразовни критериуми за сите ученици, јасни и специфични правила на однесување за учениците и наставниците, свесност кај учениците едни за други и нивното активно учество во воспитно-образовниот процес.

Компетенциите на наставниците како фактор

Педагошката компетентност вклучува: општоприфатливо конструирање на наставната улога, способност, вештини и ставови соодветни за да изврши соодветна пракса.

Треба да се напомене дека чувството за компетентност доведува до чувство на задоволство, сила, упорност, додека чувството за неспособност доведува до апатија, беспомошност, вознемиреност, обвинувње за себе и сл.

Компетентноста на воспитувачот влијае на развојот на децата, нивните достигнувања, однесување. Социјалното опкружување ги става денешните наставници во ситуации на постојано партнерство, создавање ново знаење, учење нови вештини, подготвување на активности и нивно спроведување.

Надлежноста на наставникот, неговото знаење, вештини и други атрибути се од големо значење за позитивен ментален развој и спречување на асоцијално однесувањето кај децата од школска возраст.

Наставникот се смета за успешен учител ако има: основно познавање на предметот на подучување, теориски познавања на учењето и човековото однесување, да поседува репертоар на вештини за подучување кое ќе им биде од помош на децата при учење, следење на групната работа и соработка со родителите и заедницата (Башич,Ј., 2008: 15-27).

Булинг

Булингот начесто се дефинира како повторена, намерна агресија, извршена од помоќна индивидуа или група против помалку моќна жртва. Директното малтретирање се состои од физичка и вербална агресија, додека индиректното малтретирање вклучува релативна агресија. Тепачите и жртвите на силециство се изложени на ризик од негативни краткорочни и долгорочни последици, како што се депресија, вознемиреност, ниска самодоверба и деликвенција. Различни индивидуални, родителски и вронички фактори го зголемуваат ризикот од вклучување во булинг. Интервенциите против малтретирање се претежно во училиштата и демонстрираат променливи резултати. Давателите на здравствени услуги можат да интервенираат во малтретирање со идентификување на потенциални насилници или жртви, да ги испитаат за соживот, да даваат совет и ресурси и да се залагаат за превенција од булинг. Силециството е важен проблем кој погодува голем број на деца.

Најчесто користената дефиниција за малтретирање беше развиена од Даниел Олвеус во 70-тите и 80-тите години. Олвеус го опишува булингот како „намерно, повторено, негативно (непријатно или штетно) однесување од едно или повеќе лица насочени против лице кое има тешкотии во одбраната“. Силециството вклучува директни и индиректни форми на агресија, физичката и вербалната агресија се директни форми на малтретирање, кои се состојат од отворен израз на моќ. Физичкото малтретирање вклучува каков било вид физички напад, како што се удирање, туркање, гушење и присилно презење на нешто од жртвата.

Вербалното малтретирање вклучува вербално вознемирување или заплашување во форма на викање на имиња, заканување, прогонување, злонамерното надразување и психолошко заплашување со употреба на зборови за да им наштетат на жртвите.

Крадењето, вандализацијата и непристојни гестови, исто така, се начини на кои децата се малтретираат.

Индиректното малтретирање првенствено се состои од релациона агресија, која вклучува социјална исклученост на жртвите преку манипулација во социјалните односи со насилници или оштетување на угледот на жртвите.

Силециството најчесто се јавува во области со мал надзор на возрасни, како игралишта и училишни ходници. Вербалното и релациското малтретирање може потешко да се идентификува отколку физичкото малтретирање.

Сајбер булинг е новата форма на малтретирање и се дефинира како штета нанесена преку заканување, малтретирање и заплашување на врстници со користење на електронски медиум, како што се компјутери, мобилни телефони и други електронски уреди. Слично на дефинициите за традиционалното малтретирање, дефинициите во врска со сајбер малтретирање вклучуваат однесување кое е агресивно, со намера да се наштети.

За разлика од традиционалното малтретирање, дефинициите за компјутерски малтретирање не вклучуваат диференцијална моќност меѓу силеција и жртва, а не сите сајбер малтретирање се повторливи. Ова е особено подмолна форма на малтретирање бидејќи може да се појави на училиште и дома, тешко е да се открие и провери, брзо достигнува широка публика и е лесно достапен за над 80% од адолесцентите кои имаат пристап до медиумска технологија.

Сајбер насилниците ги користат овие медиуми испраќајќи сурови или заканувачки пораки, преземајќи сметка за е-пошта на жртвите и испраќаат срамни или зловни пораки, создаваат веб-страници со слики или шеги за жртвите и покануваат други соученици да учествуваат во исмевање на жртвите преку интернет.

Учесниците во булинг не се хомогена група. Некои насилници имаат добро развиени социјални вештини и користат малтретирање за да стекнат или да одржат доминација во нивните врстнички групи. Насилниците можат да имаат позитивен став кон насилството и да немаат емпатија кон своите жртви.

Околу 10% од насилниците покажуваат постојани високи стапки на малтретирање со текот на времето. Булинг-жртвите не се оние кои ги малтретираат другите и самите се малтретирани, тие исто така се познати како реактивни тепачи или провокативни / агресивни жртви. Тие можат да бидат импулсивно агресивни деца кои реагираат со агресија кога се малтретирани, или индивидуи кои преминуваат од жртви до оние кои малтретираат во текот времето. Постојат помалку информации во врска со жртвите на силециство споредено со другите групи, иако се чини дека оваа група има најширок спектар на проблеми при приспособувањето. Децата од оваа група може да имаат проблеми со вниманието, ниска самодоверба и особено високи стапки на депресија и нарушување на однесувањето. Тие се повеќе вознемирени и помалку популарни од насилниците, имаат лоши социјални вештини и решавање на проблеми, имаат тенденција да ги вознемируваат врстниците и, според тоа, не можат да бидат добро прифатени од врстниците или наставниците. Тие веројатно доаѓаат од семејства со недоследно или лошо родителство, ниска топлина и може да научат агресивно однесување од дома.

Поголемиот дел од жртвите на булинг се пасивни или покорни жртви, тие може да бидат физички помали, помалку наметливи, повеќе вознемирени, несигурни или чувствителни. Жртвите на малтретирање, исто така, може да имаат тешкотии да се дружат и можат да се поврзат подобро со возрасните отколку со врсниците. Тие исто така може да имаат помало самопочитување, што може да резултира во помала веројатност за известување за малтретирањето. Во споредба со насилниците и нивните жртви е утврдено дека жртвите пријавуваат највисоки нивоа на осаменост и вознемиреност, додека насилниците пројавуваат најниско. Жртвите имаат најнизок социјален статус меѓу врсниците, а насилниците имаат највисок.

Силецството влијае на многу деца. Насилниците, децата насилници, и жртвите на силецните се изложени на голем ризик со негативни краткорочни и долгорочни последици. Намалувањето на трендовите на малтретирање и виктимизација може да се должи на зголемената свест за малтретирање. И покрај ова, се уште има значителен број на деца погодени од малтретирање.

Меѓутоа, интервенциите за малтретирање во основните училишта се чини дека се ветувачки, важно е да се избере програма заснована врз докази, да се администрира програмата и соодветно да се вклучат родителите и училишниот персонал за да се направи ефективна програма. Потребно е дополнително истражување за ефективни стратегии за интервенција. Родителите, давателите на услуги и училиштата можат да работат заедно за да спречат и интервенираат во малтретирањето во детството (Шетгири, Р., 2013).

Врските меѓу врсниците како фактор на ризик

Со одење на училиште детето воспоставува нови социјални интеракции со врсниците и наставниците, со што ги прошируваат своите социјални искуства.

Така, училиштето станува извор на влијание на врсниците, која се рефлектира во изборот на содржина на интерес. Врсниците играат голема улога во формирањето ставови и поглед на животот. Поврзувањето со врсниците претставува природен феномен на развој, се додека однесувањето се одвива во дозволените граници и без негативни и штетни последици за членовите и нивната околина. Кое ќе биде влијанието врз однесувањето на поединецот од страна на група на врсници, односно дали детето или младата личност ќе се приклонат на влијанието на врсничката група во која се присутни асоцијални форми на однесување зависи од дејството на другите фактори на ризик, како што се индивидуалните карактеристики на детето, семејните околности и другите искуства што детето ги стекнува со пристигнување на училиште.

Како прво, тенденцијата на детето да се дружи со „проблематични“ врсници и вклученоста во нивните активности зависи од семејниот систем на вредности, семејна клима, застапеност на асоцијални однесувања во семејството.

Проблемите во семејните односи влијаат врз асоцијално однесување кај деца и може да бидат причина за вклучување во активности со врсници кои можат да се карактеризираат како асоцијални или деликвенти.

Ако во семејството не е задоволена потребата за безбедност, љубов и поддршка, детето или младото лице веројатно ќе се обидат да ги задоволат односите со врсниците. Во овој случај, вредностите на групата се јавуваат како суштинска одредница на однесувањето, така дружењето со врсничката група која покажува асоцијално однесување може да биде од големо влијание врз однесувањето на детето, т.е. младиот човек.

Покрај карактеристиките на семејниот живот, значајна улога имаат училиштата кои се појавуваат како клучен контекст во кое детето развива социјални односи со врсници кои можат да имаат негативно влијание врз однесувањето на поединецот. Ова може да се објасни со фактот дека детето може да биде погрешно разбрано или отфрлено од врсниците, што може да резултира со појава на некаква форма на асоцијално однесување и приврзаност кон оние врсници кои имаат слични проблеми и статус на училиште.

Одбивањето од страна на врсниците е сериозен проблем и може да влијае на појава на асоцијално однесување или продлабочување на проблеми поврзани со однесувањето кај „отфрленото“ дете. Истражувњата покажуваат дека агресивните деца отфрлени од нивните врсници имаат значително повисок ризик за подоцнежнo хронично асоцијално однесување отколку кај деца кои не се отфрлени.

Како последица на отфрлање се јавуваат чувства како што се лутина и гнев, што го прави детето уште поагресивно. Токму овие негативни чувства можат да го направат детето поподложно или повеќе склоно кон асоцијални однесувања, засновано на револт кон околина што не го прифатила.

Неприфатено, отфрлено дете има помалку можности за градење врски со персонализираните врсници од кои и со кои може да научат и развиваат социјални вештини и активности.

Така, отсуството на чувство на припадност и неприфатливост од социјализираните и успешните врсници се одразуваат негативно на однесувањето на детето кое во таква ситуација не е во можност да избере и да учествува позитивни социјални односи и апелира до врсниците кои го сакаат, тие исто така прифаќаат различни видови на отпорност на постојниот систем на вредности и норми, кои сите заедно

претставуваат соодветна основа за развој на антисоцијални модели на однесување. Сепак, многу студии укажуваат дека дружењето на деца кои не се склони кон проблематично однесување со асоцијални врсници значително го зголемува ризикот од донесување асоцијални модели на однесување.

Проблематичната група на врсници го обезбедува моделот на очекуваното однесување и во одредени ситуации му дава инструкции на поединецот како треба да ги исполни групните норми и очекувања. Покрај тоа, врсниците за да ја прифатат индивидуата вршат притисок за да учествува во одредени активности. То притисок е многу важен за младите и многу е битно што мислат неговите пријатели за него, затоа тој прифаќа да биде дел од група, дури и ако се однесува асоцијално, отколку да биде одбиен (Zorica Saljić, 2017:36-40).

Заклучок

Асоцијалното однесување на учениците има значајно влијание врз нивниот академски успех, социјална интеграција и општа добробит. Развивањето на емпатија, почитување на различностите и развивање на здрави меѓулични односи треба да биде приоритет во образовниот систем. Општеството има одговорност да ги поддржува и поттикнува учениците да ги развиваат овие важни вештини и вредности.

Асоцијалното однесување на учениците игра критична улога во нивниот академски успех и општо добробит. Важно е да се развива емпатијата, почитувањето на различностите и способноста да се изградат здрави меѓулични односи. Образовниот систем треба да ги поддржува и негува таквите вредности преку различни програми и интервенции.

Асоцијалното однесување игра главна улога во формирањето на нивната личност и развојот на социјални вештини. Едукаторите треба да го стимулираат позитивното однесување и да препознаат и реагираат на потенцијални проблеми со социјализација. Инвестирањето во програми за поддршка и развој на социјални вештини може да им помогне на учениците да се интегрираат во заедницата и да успеат во животот.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Закон за семејството, член 2 и 3, „Сл весник на РМ“, 153/20145
- Williams, J., Ayers, C., Van Dorn, R., & Arthur, M. (2004). Risk and protective factors in the development of delinquency and conduct disorder. In *Risk and Resilience in Childhood: An Ecological Perspective*, 2nd Edition (pp. 209 - 250). NASW Press.
- Usic, E. (2017): O dosadi: nacrt za moguću kritiku. *Narodna umjetnost*, 2017-12, Vol.54 (2), p.69-82
- Saljić, Z. (2017) Prevencija antisocijalnog ponasanja učenika, Institut za vrsnjaka, Sk. vjesn. 63, 1-2 (2014)
- Duranovic, M. (2014): Razono socijalno ponasanje adolescenta u konteksta vospitnim ustanovima, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti - Beograd
- Popović-Čitić, B., Đurić, S., Lipovac, M. (2012). Upravljanje bezbednosnim rizicima u obrazovno-vaspitnim ustanovama. U B. Popović-Čitić, S. Đurić, Ž. Kešetović (ur.), *Bezbednosni rizici u obrazovno-vaspitnim ustanovama* (str. 11-29). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti.
- Ѓорѓева, П. Е. (2005): Современото училиште и моралното воспитание. Штип